

Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä

Nuorgrammaattisen suunnan keskeisiä oppilauseita on ollut, että ihmiskielen syntymäaikoina ei ole voinut olla sellaisia voimia vaikuttamassa, jotka nykyisin olisivat tyystin hävinneet. Ei ole vähäisintäkään aihetta puhua mistään erityisestä esihistoriallisesta rakennuskaudesta, joka muka osoittaisi ihmishengen luomiskykyä kielen maailmassa vallan toisella tavalla kuin varsinainen historiallinen kausi. PAUL sanoo nimenomaan, että nykyisen ihmisen ruumiillisessa ja henkisessä olemuksessa tavataan kaikki ne edellytykset, jotka vaaditaan alkuperäistä kielenluomisprosessia varten, ks. *Prinzipien der Sprachgeschichte* s. 176. Se seikka, että kielissäme ei periaatteellisesti uutta ainesta yleensä esiinny, johtuu hänen mielestään ensi sijassa siitä, että uuden luomiseen ei ole tarvetta. Kokonaan tyrehtynyt luominen ei sentään ole, sillä kaikissa kielissä on suuri määrä sanoja, jotka kovista ponnisteluista huolimatta näyttävät jäävän tyydyttävää etymologiaa vaille. Sanat, joita tämän takia aiheellisesti voimme pitää myöhäisen luomisen tuloksena, kuuluvat erityisesti sellaisiin, jotka merkitsevät melua tai liikuntoa, siis ensi sijassa niihin, joita tavallisesti nimitetään onomatopoeettisiksi tai deskriptiivisiksi. Lueteltuaan suuren joukon sanoja, jotka voidaan osoittaa esiintyneiksi aikaisintaan vasta myöhäiskeskiajaläksässä, kuten esim. *bammeln*, *bummeln*, *klatschen*, *knarschen*, *plumpen*, *zischen* jne., Paul sanoo, että ilmeisesti tässä juuri on se ala, jossa varsinainen kielellinen *Urschöpfung* vielä on vaikuttamassa.

On ymmärrettävää, että onomatopoeettiset sanat ovat jo varhain olleet erityisesti niiden huomion kohteena, jotka ovat yrittäneet luoda valoa kielen synnyn suureen arvoitukseen. *Onomatopoesis* tarkoitti jo kreikkalaisilla sanojen muodostamista akustisia ilmiöitä jäljittelemällä. Monien myöhempienkin ajattelijain, kuten LEIBNITZin ja HERDERin, mielestä luonnon äänien matkiminen on nimenomaan se ilmiö, joka parhaiten pystyy valaisemaan kielen synnyn ongelmaa. Eikä suinkaan ajatus ole vielääkään menettänyt elinvoimaansa, niin paljon purevaa arvostelua kuin se on osaksensa saanutkin, sillä onomatopoeettisissa sanoissa me yleensä olemme havaitsevinamme ymmärrettävän suhteen äännöksen ja sen tarkoittaman objektin välillä, kun taas kielellisen merkin ehdoton mielivaltaisuus muuten tuntuu meistä käsittämättömältä. Onomatopoeettisten sanojen äänneasun ja merkityksen välinen suhde ei kuitenkaan asiaa syvemmältä tarkastellessa ole niin yksinkertainen kuin ensi silmäykseltä saattaa näyttää. Ensinnäkään emme voi rajoittaa niiden alaa niin, että lukisimme niiden joukkoon vain ne sanat, jotka ovat puhtaita akustisten ilmiöiden jäljittelyjä. Jo STEINTHAL tarkoitti

ääntämatkivilla sanoilla myös sellaisia, jotka merkitsevät muunkin aistimen kuin korvan avulla havaittavaa tapahtumaa. Näin laajasti asian käsittää myös WUNDT, vrt. DELBRÜCK Grundfragen der Sprachforschung s. 78. Steintal sanoo teoksessaan Ursprung der Sprache s. 311: »Der onomatopoeische Laut wird erzeugt durch das Gefühl, welches die Wahrnehmung des Objektes begleitet; dieses Gefühl nämlich reflektiert auf die Sprachorgane. Wenn nun dieser Reflexlaut wieder wahrgenommen wird, so kann die Wahrnehmung desselben nur dasselbe Gefühl hervorrufen, durch welches er entstanden ist.» Onomatopoeettinen äännös on Steintalin mukaan eräänlainen refleksi ja sellaisena siis geneettisessä suhteessa tarkoittamaansa objektiin, jollakin tavoin välillisesti objektin itsensä synnyttämä. Steintalin teorioista eivät itse asiassa ole erityisen kaukana Wundtinkaan ajatukset, vaikka selvä ero onkin olemassa, ilmeisesti juuri Wundtin eduksi. Wundtin mukaan onomatopoeettiset sanat eivät ole syntyneet kuullun äänen matkimisesta, vaan siten, että ulkonainen tapahtuma on aiheuttanut puhe-elimessä jäljittelevän liikkeen, jonka seurauksena äännös on syntynyt. Wundt puhuukin äänieleistä, Lautgebärden, oman teoriansa keskeisenä käsitteenä. Onomatopoeettisia sanoja voidaan tavallaan verrata käsien ja kasvojen ilmeisiin. Delbrück on yksinkertaisella esimerkillä valaissut Steintalin ja Wundtin käsityksien välistä eroa. Saksan verbi *bammeln* merkitsee riippuvan esineen heilurintapaista liikettä. Steintalin mukaan heiluvan esineen näkeminen synnyttää minussa tunteen, tämä tunne puolestaan purkautuu refleksiin, joka synnyttää äänen. Wundt taas käsittää asian niin, että heiluvan esineen näkeminen saattaa ruumiinikin eräänlaiseen heilahdusliikkeeseen. Aivan samalla tavalla kuin käsi liikkuu edes takaisin, liikkuvat myös huulet, ja tämän tuloksena on *bammeln*.

Tunnettu kielifilosofi MARTY on ankarasti arvostellut tämänsuuntaisia käsityksiä, joiden valossa vaihtoli on paljon suurempi arvoitus kuin kielen synty, vrt. G. RÉVÉSZ Ursprung und Vorgeschichte der Sprache s. 55. Martyn käsitys on, että kaikki ääntäjäljittelevät äännökset ovat totunnaisen ja tietoisien ilmauksen tulosta eivätkä suinkaan mitään vaistomaisia ja alkuperäisiä. Hän asettaa kysymyksenalaiseksi, voiko mikään havainto synnyttää vaistomaisesti mitään onomatopoeettista äännöstä.

Tarkoitukseni ei ole käsitellä kielen synnyn ongelmaa ja onomatopoeettisten sanojen merkitystä tässä suhteessa. Lienee syytä todeta, että monet tutkijat, kuten esim. de SAUSSURE, ovat varottaneet liioittelemasta sitä osaa, mitä onomatopoeettiset sanat näyttävät kielen elämässä. Toiset taas, mm. COLLINDER, ovat tähdentäneet sitä seikkaa, että kielten tavattoman pitkän historian aikana monet alkuaan onomatopoeettiset sanat ovat menettäneet ääntämatkivan luonteensa, kuten on käynyt ruotsin *le 'hymyillä'*

-sanalle, jonka merkityskään ei enää paljasta mitään akustisen ilmiön jäljittelyä, mutta joka ilmeisesti on alkuaan ollut onomatopoeettinen sana, vrt. saks. *lachen*, goot. *hlahjan* 'nauraa', ks. FUF 29, s. 15. Näyttää siltä, että onomatopoeettisten sanojen suhteellinen osuus eri kielten sanavarastoissa on erilainen. Niinpä SAPIR huomauttaa, että Mackenzie Riverin intiaani-kielissä, jotka kuuluvat Athabaskanin ryhmään, onomatopoeettisia sanoja tuskin on lainkaan, kun taas englannissa ja saksassa niitä on ylenpalttisesti. «Such an instance shows how little the essential nature of speech is concerned with the mere imitation of things», Sapir sanoo teoksessaan *Language* s. 6.

Jos lähestymme kysymystämme tavallisen kielihistorioitsijan kannalta, meidän on myönnettävä, että onomatopoeettisetkin sanat on pakko ottaa huomioon. Kuitenkin tiedämme, kuinka suurta kiusaa nämä sanat ovat tuottaneet erityisesti ankaraa nuorgrammaattista metodia noudattaville tutkijoille. Paulin hengen mukaistahan on kyllä varovainen suhtautuminen, kun onomatopoeettiset sanat useimmiten myöhäsyntyisinä kuvastavat äänneilmiöitä, jotka eivät ole selitettävissä äännelakien ja analogian avulla. Niinpä sanan leimaaminen onomatopoeettiseksi ja deskriptiiviseksi on jo sinänsä äännehistoriallisissa tutkimuksissa käsitetty eräänlaiseksi selitykseksi. Se on merkinnyt samaa, kuin jos olisi sanottu, että sellaisen sanan varaan ei voi mitään varmoja johtopäätöksiä rakentaa. Onomatopoeettiset sanat ovat näin joutuneet ikäänkuin toisen luokan kansalaisen asemaan. Mutta kaikki tutkijat, vaikka ovatkin olleet oikeauskoisia nuorgrammaatikkoja, eivät ole näin menetelleet. Merkilliset yhtäpitävyydet ovat houkutelleet sittenkin olettamaan alkusukulaisuutta, kun sattuma olisi tuntunut liian ihmeelliseltä. Kun useissa itämerensuomalaisissa kielissä on sanan alussa affrikaatta monissa onomatopoeettisissa ja deskriptiivisissä sanoissa sekä lisäksi eläinten nimissä, sellaisissa kuin esim. vir. *tsirk* 'lintunen' (= suom. *sirkka*), veps. *tširkkuihe*, karj. *tširkkune*, aun. *tširku*, niin yhtäläisyys on sattuman avulla selitettäväksi tuntunut epäiltävältä, ja näin on mieluummin oletettu, että affrikaatta on peräisin yhteisestä kantakielestä, ks. viimeksi E. A. TUNKELO Vepsän äännehistoria s. 297 ja seur. Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen osuus on eräissä teorioissa ollut suorastaan ratkaiseva, esim. kun on väitetty, että suomalais-ugrilaisessa kantakielessä on ollut sanan alussa soinnillisia klusiileja, vieläpä aspiroituneita tenuisklusiilejakin, ks. WICHMANN FUF 137 ja seur. Nämä teoriat eivät kuitenkaan ole saaneet suurtakaan kannatusta ja nykyisin niitä jo yleisesti pidettäneen hylättävinä. Ja kuitenkin puuttuu riittävää teoreettista selvitystä siitä, miten olisi arvoiteltava onomatopoeettisten sanojen äännteellisiä ominaisuuksia ja miksi niitä on pidettävä oman erikoisen ryhmänsä muodostavina.

Jos asetumme sille kannalle, että onomatopoeettisissa sanoissa jatkuvasti

esiintyy eräänlaista Urschöpfungia, että ne jatkuvasti ikäänkuin luodaan uudelleen, niin tämä on tietysti käsitettävä cum grano salis. Paul tähdentää niménomaan, että onomatopoeettiset sanat tietysti ilman muuta mukautuvat kielen muotosysteemiin, ne jakaantuvat samoihin sanaluokkiin kuin kielen perityt sanat ja ne taipuvat samalla tavalla. Eikä vain näin, ne eivät voi käyttää hyväkseen muuta kuin kielen perinnäistä äännemateriaalia. Paul sanoo s. 186 alav.: «Die noch vorliegenden (onomatopoetischen Bildungen) sind also auch insofern keine reinen Urschöpfungen, als sie sich aus dem Lautmateriale einer schon ausgebildeten Sprache zusammensetzen.» Tätä samaa asiaa tarkoittaa KARL BÜHLER puhuessaan foneemisalvasta, Phonem-Riegel, ks. Sprachtheorie s. 205. Bühler selittää, että ihminen, joka äännöksillään on oppinut selittämään ja lukemaan ympäröivää maailmaa, voi vain todeta, miten kieli omine lakeineen puutteellisesti pystyy tulkitsemaan välittömän havainnon ylenpalttisuutta. Äännemaalailu on se tie, joka johtaa konkreettisen maailman parempaan ja täydellisempään tulkitsemiseen. On selvää, että jos jätämme kielen sikseen, voimme suorittaa äännemaalailua niin runsain määrin kuin haluamme, kysymys on vain siitä, voimmeko ja millä tavoin suorittaa sitä tietyn kielen piirissä. Bühlerin mukaan foneemit on realisoitava riittävän tarkasti ja oikeassa järjestyksessä. Jokainen foneemi jättää tosin meille jonkin verran liikkuma-alaa. Täysin vapaata äännemaalailu on vain niissä ulottuvuuksissa, jotka ovat tietyssä kielessä fonologisesti irrelevantteja. Tämä tietäisi nähtävästi esim. sitä, että jos jossakin kielessä kvantiteetti on fonologisesti irrelevantti, sitä voitaisiin vapaasti käyttää äännemaalailuun.

On ilmeistä, ettei tämäkään käsitys, niin paljon oikeata kuin se sisältääkin, sentään edusta kaikkea totuutta. On kiistämätöntä, että eri kielissä voidaan todeta affektipitoisissa sanoissa epäsäännöllisiä ilmiöitä ja sellaisia piirteitä, jotka ovat vieraita kielen varsinaisille konventionaalisille sanoille. Olen useasti esim. todennut, että interjektionaalisessa ilmauksessa *herra jes* on aivan eri henkilöillä, etenkin naisilla, kun se on tarkoitettu ilmaisemaan erityisen voimakasta ihmettelyä, *ö:n*, *ä:n* ja *e:n* välinen äänne *herra* sanan ensi tavussa. Useita valaisevia esimerkkejä sisältää SOMMERIN mielenkiintoinen artikkeli Stimmung und Laut, Germ.-Rom. Monatschrift VIII. SAARESTELLA on niinikään runsaasti vakuuttavia esimerkkejä etupäässä viron kielestä, ks. Eesti Keel 1927 s. 161 ja seur. Affektipitoisissa sanoissa saattaa esiintyä, niin kuin hyvin tiedetään, epäsäännöllistä geminaatiota sellaisissakin kielissä, joissa geminaatta on fonologisesti relevantti. HAKULINEN on tähän tosiasiaan nojautuen perustellut useita etymologiojaan itämerensuomalaisten kielten alalta, ks. Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den Ostseefinnischen Sprachen.

Ei ole mikään uusi totuus se, että eräillä sanoilla on ilmeisesti juuri niiden äänneasun ansiosta erityinen ilmausarvo verrattuina niihin sanoihin, jotka ovat enemmän tai vähemmän vain neutraalisia merkkejä. Sellaiset sanat kuin *lirisee, lorisee, sihisee, sohisee, kuhisee, kohisee, ratisee* ovat jollakin tavalla toisenlaisia kuin esim. *lintu, joki, kulkee* jne., eikä ole oikein väittää, että se suhde, minkä olemme tuntevinamme äännöksen ja merkityksen välillä, aina olisi sekundäärisesti syntynyt. Voisimme SAPIRIN tavoin puhua referentiaalisesta symbolismista ekspressiivisen vastakohtana, ks. *Selected Writings* s. 61. *Joki* edustaisi puhtaasti referentiaalista, kun taas *kohisee* edustaisi lähinnä ekspressiivistä symbolismia. Raja ei tietenkään ole jyrkkä. Sapir lukee interjektiot ja onomatopoeettiset sanat kielen ekspressiiviseen kerrokseen, ks. mts. 14, mutta tietysti useimmissa sanoissa on piirteitä kummas-takin symbolismista, ovathan useimmat äidinkielen sanat puhujilleen jollakin tavoin äänneasunsakin puolesta kuvaavia.

Ei sovi tässäkään yhteydessä sentään unohtaa sitä tärkeätä tosiasiaa, että eri kieliyhteisöt käsittävät samat objektiiviset ilmiöt hyvin eri tavalla. Koiran haukunta ei kuulu ranskalaisen korviin samalta kuin esim. suomalaisen. Luonnon äänien tulkinnassa on todettavissa yhtäpitävyyden ohella suurta erilaisuutta. Se mitä luulemme kuulevamme, määräytyy huomattavaksi osaksi kieliyhteisöimme perinteiden nojalla, jolloin vaikuttamassa ei ole yksin-omaan kieleemme äännesysteemi, vaan myös se, miten meitä on opitettu tulkitsemaan tiettyjä luonnon ääniä. Voimme joka tapauksessa olla yhtä mieltä siitä, että ihminen ainakin tuntee eräissä tapauksissa oman äännöksensä joko suorastaan matkivan tai muuten kuvaavan luonnon ilmiötä, ts. että äänneasun ja sen tarkoittaman asian välillä on jonkinlainen luonnollinen yhteys puhujan subjektiiviselta kannalta katsottuna.

Se ajatus, että sanan äänneasu saattaa ilmaista sielullista asennoitumista muutenkin kuin vain sekundäärisenä ilmiönä, tulee hyvin voimakkaasti esille tunnetun indogermanistin, äskettäin manan majoille siirtyneen FR. SPECHTIN jälkeenjättämässä artikkelissa »Nochmals: die äussere Sprachform als Ausdruck der seelischen Einstellung», joka on ilmestynyt aikakauskirjassa *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 1951. Tässä artikkelissa tekijä tietoisesti polemisoi nuogrammatikkoja vastaan, jotka eivät hänen käsityksensä mukaan lainkaan oivaltaneet tällaisten seikkojen merkitystä kielen elämässä. Artikkelin pääansiona on, että se rohkeasti ja ennakkoluulottomasti kiinnittää huomiota ilmiöihin, jotka ovat jääneet riittävää asiallista käsittelyä vaille, mutta jotka siitä huolimatta ovat varsin merkittäviä. Tällä en kuitenkaan halua sanoa, että hyväksyisin Spechtin pohdiskelut sellaisinaan. Päinvastoin minulla on paljonkin muistuttamista useita hänen väitteitään vastaan. Mutta se ajatus on joka tapauksessa mielestäni oikea,

että kielen äännesysteemissä affektipitoisilla sanoilla on oma erikoinen asemansa, miten sitten kaikki yksityistapaukset selittyvätkin.

Specht kiinnittää huomiota mm. siihen, että muinaisintiaassa tenuisaspiraatta oli harvinainen äänne. Se vastaa tavallisesti muiden kielten tenuista, esim. mint. *rátha* 'vaunut', av. *raða* (<*th*), lat. *rota*, liet. *rātas*, saks. *Rad*. Kun ajattelee, miten tärkeitä osaa nimenomaan sotavaunut näyttelivät muinaisintialaisten elämässä, niin on kuin *th*:sta helähtäisi vastaan ylpeys ja ilo. Sana on vahvasti tunnepitoinen ja tämä saattaa Spechtin mukaan hyvinkin selittää sen poikkeuksellisen äänneasun.

En pysty sanomaan mitään omaa arjalaisesta aspiraatasta, joka on ollut monenlaisten arvailujen kohteena. Periaatteessa ilmiö voitaneen kuitenkin selittää Spechtin tavoin. Haluan vain viitata siihen, että aspiroitunut tenuisklusiili on tunkeutunut lapin kieleen skandinaavisten lainasanojen mukana, esim. *kar'tá* 'kartta', *kom'pas* 'kompassi' jne. Lainasanoista se on levinnyt omaperäisinkin sanoihin, joissa eräissä sillä näyttää olevan suoranaista tekemistä sanan merkityksen kanssa. Näin on asianlaita, kun esim. *giew'rá* 'väkevä, voimakas' eräissä murteissa on saanut alkuunsa aspiroidun tenuuksen *kiew'rá*. Prof. Erkki Itkonen on kiinnittänyt huomiotani siihen, että *bap'pá* 'pappi', joka on suomalainen laina ja sellaisenaan odotuksenmukaisesti alkaa *b*:llä, kuitenkin eräissä murteissa on *p* alkuinen. Tämä on omansa erottamaan sanan kielen jokapäiväisistä arkipäiväisemmän tuntuista sanoista. Muita samantapaisia on lapista lisää löydettävissä.

Hauskan ja valaisevan esimerkin tuo Sommer esiin mainitussa artikkelissaan. Hän oli todennut, että rouva Vockerat Hauptmannin näytelmässä »Einsame Menschen» kerran sanoo »tumme Darwin», vaikka muuten käyttää puheessaan säännönmukaista sananalkuista *d*:tä. Sommer oli arvelut, että affekti oli tuonut *t*:n *d*:n tilalle ja hän oli saanutkin vahvistusta ajatukselleen Hauptmannilta itseltään, joka oli selittänyt hänelle, että »tumme Darwin» on »das Produkt aufgebrachter Stimmung».

Erityisen mielenkiintoisia ovat eräät Spechtin saksasta ja balttilaiskielistä esittämät tapaukset, koska niillä on perin selviä vastineita mitä erilaisimmissa kielissä. Specht huomauttaa, että saksassa affrikaatta *tsch* on aivan epätavallinen, mutta kaikkialla, missä saksalainen kielialue rajoittuu slaavilaiseen, äänne on omaksuttu, ja se esiintyy sellaisissa sanoissa kuin *rutschen*, *putschen*, *knutschen*, *pitschen* jne. Ne, joiden äidinkielenä on saksa, tuntevat heti sivumaun, tunnearvon, affektin näissä muodosteissa. Alasaksa ei tunne *tz*:ää, muuta kuin eräissä tunnepitoisissa sanoissa, kuten *kitzeln*, *kotzen* jne. Berliinin murteessa on vierasperäisistä sanoista peräisin oleva *ž* (esim. *genieren*) levittäytynyt sanoihin, joissa kaikissa on eräänlainen sivumaku, kuten Specht sanoo, esim. *kuželn*, *wuželig*, *muželn*. Samansukuisia ilmiöitä Specht

tuntee liettuasta. *c* on epätavallinen äänne eikä yleensä esiinny omaperäisissä sanoissa. Kuitenkin se tavataan eräissä sanoissa, joiden luonne on lähinnä deskriptiivinen, esim. *cackà* 'Püppen', *cibróti* 'meckern', *cinkteréti* 'klirren'. Soinnillinen *z* on vieras liettualle, mutta tunnepitoisissa sanoissa se kuitenkin tavataan, esim. *kibyza* 'laiha ihminen', *kabarzuoti* 'ungeschickt fahren'. Diftongi *ui* on alkuaan ollut tuntematon ja esiintyy vain lainasanoissa. Omissa sanoissa se antaa sivumerkityksen esim. silloin kun *raišas* 'lahm' sanan rinnalle on kehittynyt *ruišas*. Specht sanoo, että kaikissa näissä tapauksissa harvinainen ja osittain outo äänne esiintyy osoittamassa ilmiötä, joka on tavallisuudesta poikkeava. Palaan alempana näihin tapauksiin, joita mm. suomalais-ugrilaisissa kielissä on erittäin runsaasti.

Jossakin määrin toisenlaista ilmiötä edustaa seuraava Spechtin esittämä tapaus. Indogermaanisessa kirppua merkitsevässä sanassa on äänteinä *p* tai *b, l, u* ja *s* tai *ʃ*:n tilalla *k*, mutta missään kielessä ei ole täyttä yhtäpitävyyttä äänneiden järjestyksessä, vrt. lat. *pulex* < *pul-ex*, mint. *pluſ-i*, kr. **psul-ja*, liet. *blūsa*, mbg. *blūcha*, germ. *floh* < **plau-k*. Mitä merkitsee nyt tämä äänneiden epäsäännöllinen järjestys? Spechtin mukaan sillä ei ole muuta funktiota kuin nykyaikaisella hygienialla tai hyönteispulverilla. On kysymys eräänlaisesta kielitaiasta, kun mielivaltaisesti äännteitä vaihtamalla koetetaan saada toivottu tulos aikaan. Specht sanoo, että kaikki nämä tapaukset sotivat nuogrammaatikkojen oppeja vastaan ja että niillä on omat lakinsa, jotka perustuvat sanan affektipitoisuuteen. Valittiin harvinaisia äännteitä harvinaisia ilmiöitä kuvaamaan tai sitten muuteltiin äänneiden järjestystä, jotta saataisiin jonkinlainen taikavaikutus aikaan. Specht on varmaan oikeassa siinä, että epäsäännöllisyys kirppua, täitä, muurahaista jne. merkitsevissä sanoissa on yhteydessä näiden sanojen merkityksen kanssa. Sen sijaan en uskaltaisi mennä hänen kanssaan niin pitkälle, että näkisin niissä taikauskon jälkiä, vaikken suoralta kädeltä halua sitäkään mahdollisuutta nimenomaan kiistää. Tällaisten ihmisen kiusankappaleita tarkoittavien sanojen läheinen liittyminen lasten kieleen on ilmeistä, ja lasten kielen sanat taas osoittavat kaikkialla enimmäkseen samanlaisia piirteitä kuin onomatopoeettiset ja deskriptiiviset sanat. Epäsäännöllisyys lasten kielen sanoissa on usein ääntämiskompastusta, toisinaan kenties jonkinlaista leikkelyä. Vanhemmat ihmiset muuttelevat tietoisesti sanojaan puhuessaan lapsille, ja erittäin tavallisena ilmiönä olen myös omasta kokemuksestani todennut äänneiden keskinäisen järjestyksen muuttamisen. Muuten on aikuisten puheesta peräisin olevia lastenkielen sanoja varmaan yhtä paljon kuin lasten omia luomia.

Erityisen mielenkiintoisia ja teoreettisestikin tärkeitä ovat ne tapaukset, joissa affektipitoisissa sanoissa tavataan kielelle alkuaan vieras äänne. Aivan

samanveroisiksi on luettava myös ne tapaukset, joissa kielen oma äänne vieraan fonetiikan vaikutuksesta on saanut uudenlaisen distribuution. Suomalais-ugrialaisten kielten alalta on runsaasti tähän kuuluvia esimerkkejä, ja varsinkin itämerensuomalaisiin kieliin kohdistuva tutkimus on niihin jo aikoja sitten kiinnittänyt huomiota. Vaikka ilmiön teoreettinen puoli onkin jäänyt heikonlaisen selvittelyn varaan, niin että useimmiten on vain todettu asianlaita, on toisaalta kuitenkin oivallettu suurin piirtein sen oikea luonne. Tavallisesti ilmiö on luettu ns. pyrkimysperäisten analogiatapausten joukkoon.

Mordvassa ovat sananalkuiset soinnilliset klusiilit ja sibilantit vieraita äännteitä. Kantamordva ei niitä todennäköisesti tuntenut lainkaan, ja yhä edelleen ne ovat tuntemattomia eräissä mokša-mordvan murteissa. Soinnillisessa ympäristössä sanan sisässä ovat soinnittomat tenuisklusiilit ja sibilantit muuttuneet soinnillisiksi, esim. mordv. *jalgo* 'jalkaisin' = suom. *jalka*, mordv. *pižə* = suom. *pesä* jne. Sananalkuista asemaa muutos ei ole koskenut, vaan äännteet ovat säilyneet soinnittomina, esim. *kandoms* = suom. *kantaa*, *kargo* = suom. *kurki* jne. Venäläisten lainasanojen mukana on vähitellen opittu sananalkuinenkin soinnillinen äänne, joka on kielen systeemin kannalta katsottava tässä asemassa täysin vieraaksi äännteeksi huolimatta siitä, että se siis saattaa esiintyä sanan sisässä. Hyperkorrektit muodosteet osoittavat osittain uuden äänteen saamaa suosiota, osittain eräänlaista epävarmuutta, joka jatkuvasti on ollut kielitajua häiritsemässä, esim. *bauk* 'hämähäkki' < ven. *pauk* jne. Lukuisat murteet tuntevat kuitenkin nykyään eräissä omissakin sanoissa puheenaolevan soinnillisen äänteen, eivätkä nämä sanat suinkaan kaikki ole mitään uusmuodostuksia. Esim. *šulot guřnit* 'suolet kurnivat', *guj* 'käärme' = suom. *kyy*. Etymologista sukulaisuutta voidaan tietysti ensimmäisessä tapauksessa epäillä sillä perusteella, että sana on ääntä matkiva, mutta kukaan ei halunne kieltää sitä mahdollisuutta, että sanat sittenkin kuuluvat yhteen, vaikka äänneiden vastaavuus ei olekaan täysin sääntöjen mukaista. Jälkimmäinen etymologia lienee sen sijaan epäilysten ulkopuolella, vaikka se osoittaa täsmälleen yhtä suurta poikkeamista siitä, mitä on pidettävä normaalina.

Sana *guřnems* tuskin on enempää Urschöpfungin tuote kuin *guj*kaan. Mitään muuta erityisen huomattavaa säännöllisestä äännekehityksestä poikkeavaa siinä ei olekaan kuin se, että odotettavan *k:n* tilalla on *g*. Paul puhuu »partielle Neuschöpfungista», kun on kysymys tämänlaisista muutoksista, jotka eivät selity enempää äännelakien kuin analogiankaan avulla, ks. mts. 179. On ilmeistä, että sananalkuisella *g:llä* on mainituissa mordvan sanoissa oma erikoislaatuinen funktionsa. Sillä on muitakin tarkoituksiperiä kuin vain tavallisella sovinnaisella merkillä. Mordvalaisten kielitajussa sillä on kieltä-

mätön kuvaava voima, joka tekee sanan juuri tässä asussa sopivammaksi ilmaisemaan sitä akustista ilmiötä, jota se tarkoittaa.

Käsitän asian niin, että monissa onomatopoeettisissa sanoissa, jotka sisältävät kielen alkuperäiselle systeemille vieraita äänneitä tai muita sellaisia äänneellisiä piirteitä, joita ei voi selittää tavallisen kielihistoriallisen menetelmän avulla, itse asiassa kuitenkin piilee jokin vanha ydin, joka on peräisin aikaisemmilta kausilta. Äännehistoriallisissa tutkimuksissa emme voi operoida näillä sanoilla samalla tavoin kuin muilla, mutta en pidä mahdollisena sitä, että tulevaisuudessa huolellisten vertailujen avulla onomatopoeettisistakin sanoista voidaan tämä vanha ydin paljastaa.

Niin kuin yllä jo totesin, uudenlaista distribuutiota on periaatteessa pidettävä samanlaisena ilmiönä kuin kokonaan vieraan äänneen omaksumista. Esimerkkinne osoittivat uutta distribuutiota, sillä soinnilliset klusiilit ja sibilantit on ennestäänkin tunnettu sanansisäisistä asemista. Mordvassa on kyllä esimerkkejä siitäkin, että tyystin vieras äänne on tunkeutunut kieleen. Murteittain tavataan *rakams* 'nauraa' verbin rinnalla *raχams*, joka sisältää omista sanoista muuten tuntemattoman äänneen. Tämä äänne tavataan vain eräissä selvissä myöhäisissä venäläisissä lainoissa. Uutena opittuna äänneen se pätee jollakin tavoin akustisesti paremmin kuin soinnaisemmaksi tajuttu *k*.

Itämerensuomalaisista kielistä tutkimus on osoittanut runsaan aineiston aivan analogisia tapauksia. Vieraan kielen vaikutus on tuonut soinnilliset klusiilit sanan alkuun karjalassa, vepsässä, vatjassa, virossa ja liivissä. Kaikissa näissä kielissä tavataan lainasanoissa myös hyperkorrekteja muotoja. Mielenkiintoista on, että eräissä tapauksissa suorastaan samat sanat ovat joutuneet saman kehityksen alaisiksi, vaikka kysymys on selvästä rinnakkaisuudesta, vrt. esim. aun. *dovariššu*, vatj. *dovarišša* < ven. *tovarištš* 'toveri'. Samanlaisia piirteitä näemme siinäkin, että soinnilliset klusiilit ovat pystyneet tunkeutumaan myös kielen omaan sanastoon. On helppo todeta, että tämä sanasto kuuluu kaikissa näissä kielissä siihen ryhmään, jota BLOOMFIELD Language -teoksessaan kutsuu nimellä *intense-forms*. Niihin kuuluvat onomatopoeettiset ja deskriptiiviset sanat (symboliset muodot), interjektiot, lasten kielen sanat, hellittelysanat, hypokoristiset muodosteet sekä hokemat (*non-sense-forms*), ks. mts. 156 ja seur. Kaikissa näissä affekti on tavalla tai toisella mukana. Aivan samaa osaa kuin soinnilliset klusiilit näyttävät myös konsonanttiyhtymät ja affrikaatat sanan alussa, samoin muljeerautunut *ń* erityisesti karjalassa, jotka kaikki ovat olleet alkuaan tuntemattomia. Kaksikonsonanttisuus sanan alussa on suomenkin länsimurteista hyvin tuttu ilmiö, joka on lähinnä ruotsin vaikutusta. Mainita sopii, että unkarissakin konso-

nanttiyhtymiä tavataan sanan alussa vain lainasanoissa ja omaperäisissä onomatopoeettisissa sanoissa.

Vyöryttämättä lukijan silmien eteen sitä kirjallisuudesta helposti poimittavissa olevaa ylitsevuotavaa esimerkkiaineistoa, joka on omansa riittävästi valaisemaan yllä sanottua, tahdon vain todeta, että affektipitoiset sanat, siis intense-forms, osoittavat hämmästyttävässä määrin samanlaisia piirteitä aivan eri kielissä. Tämä osoittaa meille kouraantuntuvasti, että nämäkään sanat eivät ole suinkaan mitään yksilöllisen mielivallan temmellyskenttiä. Voimme todeta merkillistä säännönmukaisuutta, mikä on kuitenkin toisenlaista kuin muiden sanojen.

Ehkä tässä yhteydessä on syytä mainita, ettei vain vieraiden kielten, vaan naapurimurteidenkin vaikutus ilmenee samalla tavalla affektisanoissa. LAUROSELA ja RAPOLA ovat huomauttaneet, että *kl*, *kr*, *pl*, *pr* ja *tr*-yhtymät saattavat esiintyä Etelä-Pohjanmaan murteessa samoin kuin Satakunnassakin sanan sisässä onomatopoeettisissa sanoissa, joissa se ei varmaankaan edusta mitään vanhaa perua. Nämä sanansisäiset yhtymät on tietysti opittu ensinnä tuntemaan savolaisperäisistä lainasanoista ja, niin kuin VIRTARANTA sanoo LYSMÄH I s. 204, nämä murteeseen alunperin kuulumattomat konsonanttiyhtymät on tajuttu deskriptiiviseen tehtävään hyvin soveltuviksi, esim. *käpristü*, *mükristellä*.

Sanoihin liittyvä affekti pyrkii siis oikeuksiinsa, mutta kieli ei suvaitse mielivaltaa, mikä onkin vierasta sen olemukselle. Kielen äännesysteemin asettama foneemisalpa ei kuitenkaan ole niin tiukka, ettei liikkuma-alaa olisi. Sekin on ymmärrettävää, sillä vaikka kieli onkin sovinnainen systeemi, se on kuitenkin samalla dynaaminen. Äänteiden poikkeukselliset heikkenemiset ja vahvenemiset, niiden traditionaalisen järjestyksen muuttuminen, ja kaikenlaiset kontaminaatiot ovat niitä alueita, joilla affekti saa äännelakien ja tavallisten analogiailmiöiden ulkopuolelle ulottuvan vaikutuksensa näkyviin. Sanojen tavallisten, sillä jonkinlaisesta analogiasta loppujen lopuksi sentään on kysymys monissa käsittelemisämme tapauksissa. Lainasanojen mukana kieleen pesiytyneet uudet äänneet tunkeutuvat edeltäneiden lähisukuisten äänneiden tilalle. *g* syrjäyttää *k:n*, mutta ei suinkaan tavallisesti *p:tä*, *z* ja *ʃ* karkoittavat *s:n*. Muljeerautunut *ñ* pyrkii *n:n* tilalle, mutta ei tietenkään klusiilien, *ç* taas lähisukuiseen *k:n*, jne. Konsonanttiyhtymät *kl*, *kr* syrjäyttävät *r:n* ja *l:n*, joskus harvoin *k:n*, esim. *krivetä* = *kivetä* jne.

Mielestäni on huomattavaa, että ne ilmiöt, joita yllä on kosketeltu ja joissa siis affekti on tavalla tai toisella päässyt oikeuksiinsa, eivät kuitenkaan merkitse mitään ehdotonta uutta itse kielen äännesysteemissä. Onkin perin vaikea osoittaa yhtään tapausta, jossa tämänlaiset sanat olisivat tuoneet

kielen systeemiin uusia äännteitä. Päinvastoin näimme, että uudet äännteet on tavallisesti ensinnä opittu lainasanojen avulla. Tiedän kyllä hyvin, että eräissä interjektioissa, samoin kuin tavallisissakin sanoissa, jotka on lausuttu voimakkaan mielenliikutuksen vallassa, (vrt. yllä esittämäni *herrajes* -esimerkkiä), voidaan todeta uusia äännteitä, mutta nämä eivät kuulu varsinaisesti lainkaan kielen systeemiin. Jos esim. voimme todeta inspiratorisen artikulaation sellaisessa sanassa kuin *fein!*, niin kuin Sommer mainitussa artikkelissaan Germ.-Rom. Monatschrift VIII s. 201 esittää, niin ei ole luultavaa, että tämä ääntämistapa pystyisi sillä tavalla levittämään esiintymis-alueettaan kuin esim. esitetyt sananalkuiset soinnilliset klusiilit.

Kieli ei koskaan ole niin ankara systeemi kuin joskus näkee väitettävän, siihen mahtuu paljon uniikkia muussakin mielessä kuin tilapäisilmiöinä. Jokin erityinen äänne saattaa esiintyä vain yhdessä ainoassa sanassa, mutta ei kuitenkaan minään satunnaisena. JALO KALIMA on Vir. 1909 s. 45 kiinnittänyt huomiota siihen outoon ilmiöön, että Askolan murteessa *hullu* sanassa on selvästi samantapainen *u* äänne kuin Suomen ruotsissa. Muissa sanoissa äännettä ei esiinny. Tässä samassa sanassa on hänen mukaansa sama äänne myös Ylöjärven murteessa. Myöhemmin on saatu tietoja muualtakin. Itse olen todennut sen Turun ympäristön murteesta. Kysymys ei ole mistään kombinatorisesta variantista eikä muustakaan satunnaisesta, vaan todellisesta foneemista. Asia on niin, että sama henkilö, joka käyttää *hullu* -muotoa, tuntee myös tavallisen *hullu* -asun. Merkityksessä on kuitenkin selvä ero. Normaali, odotuksenmukainen *hullu* merkitsee nimittäin todellista mielisairasta, tosi hullua, kun taas *hullu* esiintyy ainoastaan sellaisissa tapauksissa kuin *så olet ihan hullu*, jossa sanalla on aivan toinen merkitysvivahdus. Tämä äänne, joka esimerkissämme palvelee tiettyjä tarkoituksia, aivan esittämiemme tapausten suuntaisia, on käsitykseni mukaan kieleen saatu ruotsia puhuvilta. Omalaatuinen seikka vain on, että ne henkilöt, jotka pystyvät äänteen lausumaan tässä sanassa, eivät mitenkään saa sitä muodostetuksi edes silloin, kun yrittävät puhua ruotsia. Aivan samoin monet venäläiset osaavat ääntää *h:n* (tai *γ:n*) *hospodi* (= *zocnodu*) -sanassa, mutta muuten eivät, vaikka kuinka koettaisivat.

Prof. Erkki Itkonen on minulle huomauttanut siitä, että kuolanlapissa esiintyy soinniton *l* ja *r* -äänne vain parissa sanassa (esim. *škāLLEð* 'kalista', *jīres* 'hätäilevä'), jotka enimmäkseen ovat luonteeltaan onomatopoeettisia ja deskriptiivisiä. Samantapaista olen todennut Maattivuonon murteesta, esim. *biLaidi'k* 'tuikkia'. Ruijanlapin kohdalla asia näyttää selvältä. Nämä lapin kielelle alkuaan täysin vieraat äännteet ovat syntyneet eräissä lainasanoissa suomen *hl:n* ja *hr:n* vastineiksi, esim. *gīli* = suom. *kihla*. Kuolanlappiin tämä selitys tuskin soveltuu, mutta pitäisin silti uskaliaana väittää,

että näiden äänneiden synty täällä olisi pantava yksinomaan mainittujen onomatopoeettisten sanojen tiliin.

Joka tapauksessa suurin piirtein lienee kiistatonta, että mikäli affektisanoissa esiintyy kielen äännesysteemille alkuaan vieraita ääniteitä, ne on saatu lähinnä lainasanoista ja siis naapurikielten vaikutuksesta. Mutta mistä sitten johtuu, että lainasanojen ääniteet ovat niin haluttuja juuri tällaisiin tarkoituksiin, miksi ne käsitetään ilmaisukykyisemmiksi kuin omat ääniteet, joissa sentään sekundäärisesti tajutaan jotakin yhteyttä äännöksen ja sen tarkoittaman asian välillä?

Specht sanoo, että harvinaisia ääniteitä on käytetty tavallisuudesta poikkeavien ilmiöiden esittämiseen. Tähän en kuitenkaan saata yhtyä. Ensinnäkin on vaikeata tietää, mikä äänne puhujan mielestä on harvinaisen. Hyperkorrektit muodosteet päinvastoin osoittavat, että uudet opitut ääniteet ovat erittäin muodikkaita. Yksin sellainen sana kuin *dabakka*, jossa muuten on hyperkorrekti *d* sanan alussa, on tavallisessa puheessa niin usein esiintyvä, että vaikkei muita *d*-alkuisia olisikaan, niin jo tämä yksi tekisi sananalkuisen *d:n* hyvin usein esiintyväksi ääniteeksi.

En usko, että kysymykseen voi löytää muuta vastausta, kuin että lainasanat itse jo nimenomaan niiden vieraan äänneasun takia tajutaan enemmän tai vähemmän deskriptiivisiksi. Useissa tapauksissa suorastaan lainaankin onomatopoeettisia tai deskriptiivisiä sanoja tai sitten vieraan kielen normaali sana saa lainanottajakielellä selvän deskriptiivisen merkityksen, joka voi olla erittäin loitolla alkuperäisestä. JESPERSEN on huomauttanut siitä merkittävästä tosiseikasta, että lainasanoja ei suinkaan lainata pelkästään vain jonkin kulttuuritarpeen takia, vaan siksi, että niiden äänneasun on jollakin tavalla ollut puhuva, suggestiivinen, ks. *Language* s. 409. SAARESTE on yllä mainitussa artikkelissaan *Eesti Keel* 1927 s. 167 kiinnittänyt huomiota siihen, että voimakas affekti saattaa toisinaan olla syynä vieraan kielen sanan käyttöön, jos puhuja osaa muutakin kuin äidinkieltään.

Tahtoisin erityisesti mainita siitä merkittävästä seikasta, että esim. eri suomalais-ugrialaisten kielten tataarilaiset lainasanat ovat suureksi osaksi aivan samoja, vaikka kysymys on täysin riippumattomasta rinnakkaisesta lainaamisesta. Näiden lainojen joukossa on monenlaisia deskriptiivisiä ja muita sanoja, joiden lainaamista ei voi muuten käsittää, kuin että ne ovat olleet, niin kuin Jespersen sanoo, jo äänneasultaan suggestiivisia.

Onomatopoeettiset sanat ovat olleet kaikenlaisten harrastelijain mielenkiinnon kohteena, ja mitä mielivaltaisimpia olettamuksia ja etymologioja, vieläpä kielen alkusyntyä koskevia väitteitä on niiden perusteella esitetty. Tämän takia on ymmärrettävää, että harkitsevat ja varovaiset tutkijat ovat niitä kaihtaneet. Esitykseni tarkoitus on ollut osoittaa, ettei niitä kuitenkaan

sovi väheksyä. Ne osoittavat eräitä kielen kehityksen ja dynamiikan kannalta katsoen tärkeitä piirteitä, joiden huomioon ottaminen opettaa meitä paremmin ymmärtämään kielen todellista olemusta. Affektipitoiset sanat paljastavat eräitä omalaatuisia säännönmukaisuuksia, minkä takia niiden tieteellinen käsitteleminen on täysin mahdollista.

PAAVO RAVILA

La place des onomatopées et des mots descriptifs dans le système phonétique d'une langue (P. 262)

PAAVO RAVILA

Les onomatopées et les mots descriptifs ont donné du fil à retordre aux savants s'occupant de l'histoire des sons. Quelques-uns d'entre eux ont simplement passé dessus, les considérant comme des mots d'un intérêt secondaire. Qu'un mot ait été qualifié d'onomatopée ou de mot descriptif, bien des auteurs de traités de phonétique historique ont estimé que c'était là une explication suffisante. C'est comme si l'on disait que de tels mots ne permettent pas qu'on en tire des conclusions sûres, leur structure phonétique étant généralement d'une grande instabilité et d'irrégularité. Tous les savants n'ont cependant pas agi ainsi; ils ont traité ces mots «secondaires» comme des mots normaux. Pour certaines théories, le rôle joué par les onomatopées et les mots descriptifs a été même décisif, comme p.ex. quand on a fait valoir que parmi les consonnes initiales de la langue finno-ougrienne mère il y avait des occlusives sonores ou même aspirées. Ces théories n'ont cependant pas été généralement admises; aujourd'hui elles sont en effet rejetées.

Même si nous n'admettons pas que les onomatopées représentent une sorte de *Urschöpfung*, reste cependant qu'en comparaison avec les mots qui ne sont que des signes plus ou moins neutres, elles possèdent — ainsi que certains autres mots — une expressivité toute particulière,

qui leur est conférée par leur structure phonétique. A l'avis de l'auteur, les anomalies rencontrées dans les onomatopées et les mots descriptifs ne témoignent pas d'un arbitraire individuel, mais montrent, elles aussi, une régularité évidente, qui cependant diffère de celle des autres mots.

Un son étranger, entré dans la langue avec des mots d'emprunt, prend facilement pied dans les mots en question — phénomène très répandu et qu'on peut constater dans les langues les plus différentes. A ces mots se rattachent d'ailleurs étroitement les mots du langage enfantin et, d'une manière générale, tous ceux que Bloomfield, d'un nom commun, appelle *intense-forms*. Il est facile de constater comment, dans les différentes langues finno-ougriennes, une occlusive initiale sonore est apprise avec les mots d'emprunt et comment ensuite elle pénètre dans les mots autochtones en changeant le *k* en *g*, le *p* en *b*, etc. En Carélie, l'*n* mouillé, d'origine étrangère, supplante l'*n*. Comment se fait-il donc qu'un son étranger soit estimé propre à des fins requises par les *intense-forms*, savoir l'affection? A cette question, il n'existe guère d'autre réponse que la constatation que les mots d'emprunt, rien que par leur structure phonétique étrangère, sont conçus comme étant plus ou moins descriptifs. Il s'ensuit que le lexique descriptif du pays tend à s'adapter à ces emprunts.